

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
REVIEW OF THE INSTITUTE OF TURKOLOGY

©

MLA (Modern Language Association) International Bibliography, New York/ABD tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır. TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından dizinlenmektedir.

Is being indexed by MLA (Modern Language Association) International Bibliography, New York/ABD and English abstracts of the articles are being published in its indexing service. Is being indexed by TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT.

ISSN 1300-5766
BAHAR 2012 - SAYI: 31

SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Adına Sahibi Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Hasan BAHAR

YAYIM KURULU
Prof. Dr. Hasan BAHAR
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
Doç. Dr. Orhan YAVUZ
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TOKER

EDİTÖR EDİTÖR YARDIMCISI
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TOKER Dr. Mehmet YASTI

HABERLEŞME
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 42031 Konya
Telefonlar: +90 0332 241 05 62 Faks (Belgeç): 241 04 47
web: <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr>
e-posta: turkiyat@selcuk.edu.tr; selcukturkiyat@gmail.com

TEKNİK HAZIRLIK
Grafik-Tasarım: Harun YILDIZ
Dizgi: Elif KÖKSAL
Baskı: SÜ Basımevi / 0332 241 18 44

Dergide yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

Ermenilerin İlhanlı Dinî Siyasetindeki Rollerini

Roles of Armenians in Ilkhanid Religious Politics

Mustafa AKKUŞ*

ÖZET

XIII. yüzyıl dünya siyasetini yeniden şekillendiren Moğollar, Cengiz Han liderliğinde dünya haritasını yeniden çizerken kendi çıkarları doğrultusunda her şeyi mubah gören bir politika gütmüşlerdir. Siyasetleri doğrultusunda dünya dinleri ve bu dinlere metbu milletlerle ilişkilerini belirlerken de zamanla ustalaşmışlardır. İslam dünyasına karşı düzenledikleri seferlerde Hristiyan milletlerden azami şekilde istifade etmişlerdir. Moğolların Abbasi Halifeliğini yıkıp burada müstakil bir İlhanlı devleti kurmalarıyla bölgedeki Hristiyan milletlerle var olan diyalogları daha da gelişmiş, İslam dünyasına karşı onları en yakın müttefik olarak görmüşlerdir. Şüphesiz bu milletlerin başında Ermeniler gelmektedir. Bu makalemizde İlhanlı siyasetinde Ermenilerin rollerini kronolojik olarak ele almaya çalıştık. Moğol-Ermeni yakınlaşması, buna sebep olan dini ve siyasi faktörleri, Katolik dünyası ile olan ilişkilerdeki rolleri, Moğol hâkimiyetini tanımayan Müslüman halka ve devletlerine karşı mücadelesinde Ermeni unsurların yardım ve desteği ile İlhanlı dini siyasetindeki etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Ermeniler, Moğollar, İlhanlılar, Siyaset, Din

ABSTRACT

Mongols who re-shaped the XIII century world politics, carry out a policy which sees permissible everything according to their interests, under the leadership of Genghiz Khan while redrawing the map of the world. In accordance with their policies, they became skilled in time about the world religions while determining their relations with liege nations to these religions. They took advantage of Christian nations in the expeditions which they launched against the Islamic world. When Mongols established private Ilkhanid State by destroying the Abbasid Caliphate, their dialogues improved with Christian nations in this region, and they saw them immediate ally against the Islamic world. Surely, Armenians were the primary ally from this nations. In this article, we have tried to address the Armenians roles in Ilkhanid policy chronologically. We have studied the Mongol-Armenian rapprochement, the religious and political factors that cause it, their roles on relations with Catholic world, the support of Armenian elements against Muslim people and states who nonacceding Mongol domination and their influences on Ilkhanid religious politics.

KEY WORDS

Armenians, Mongolian, Ilkhanid, Politics, Religion

* Dr., Ali Rıza Bahadır Anadolu İHL Meslek Dersleri Öğretmeni.

Giriş

Moğol devleti içerisinde Hristiyan unsurların varlığı devletin kurulmasından önceki devirlere tekabül eder.¹ Cengiz Han döneminde Moğol siyasetinde herhangi bir etkisi görülmeyen Hristiyanların daha sonraki dönemlerde onların siyasetlerinde kısmen de olsa nüfuzları hissedilmiştir. Moğol devleti kurulmadan önce Hristiyanlığı kabul etmiş ve bu devlette üst düzey görevlerde bulunan Moğol kabilelerinin ileri gelenleriyle, zamanla Hristiyanlığı benimsemiş hanedan üyeleri ve eşleri devletin siyasetinde önemli roller oynamışlardır.² Batıya yönelik Moğol istilasının başlamasıyla beraber Moğollar Müslüman devletler ile beraber Hristiyan topluluklarla da karşılaşmışlar, istilanın başlarında Müslüman halk gibi Hristiyan olan halk ta Moğol yağma ve katliamına maruz kalmıştır.

Moğolların istila ettikleri bölgelere yerleşmesi, özellikle de İslam dünyasına ait topraklarda hâkimiyet kurmaya başlamasıyla bu bölgede yaşayan Hristiyanlar zamanla Moğollar lehine faaliyetlerde bulunmuşlar, onları kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Bu bölgelerde hâkimiyet kuran Moğol yönetici ve valileri şark Hristiyanlarını kendilerinin doğal müttefiki olarak görmüşler ve dini siyasetlerini bu bağlamda tesis etmişlerdir.

İlhanlı devletin kuruluş süreci ve sonrasında devletin din politikalarının oluşmasında önemli siyasi amillerden biri hiç şüphesiz bölgedeki Hristiyan unsurlar olmuştur. İstila döneminde Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan Hristiyan devletlerden Gürcü ve Ermeniler istilayla beraber tabiiyetten çıktıkları gibi Anadolu'nun istilasında da önemli roller oynamışlardır. Bu devletler özellikle de Kilikya Ermenileri Moğollara tabi olup onlarla ittifak kurarak Moğolları İslam ülkelerine karşı daima kışkırtmışlardır.

Hristiyan dünyası, Moğolların varlığından haberdar olduğu andan itibaren onlarla ilgilenmeye başlamışlardır. Hatta Moğollara yakın bölgelerde yaşayan Hristiyanlar misyonerce bir gayretle Moğollarla temasa geçmede Müslüman-

¹ Ebu'l Ferec Cemaleddin Gregory (Bar Hebraeus), *Ebu'l Ferec Tarihi*, I, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara 1999, s.222-223, 279; Alâeddin Atâmelik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşa*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s.108; Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s.221; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2001, s.39.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s. 61-69.

lardan daha aktif davranmışlardır.³ Nitekim Moğolların tarih sahnesine çıkışının Haçlı saldırıları ile aynı döneme rast gelmesi Hristiyan dünyasını ve özellikle Anadolu'da yaşayan Hristiyan unsurları harekete geçirmiş,⁴ Moğolları İslam âlemine karşı kullanma yolunda birtakım gayretler içine girme çabaları tabii görülebilir.⁵ Hûlâgû'nun İslam dünyasına karşı sefere çıkmasında Doğu Hristiyanlarının teşvik ve kışkırtmaları olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁶

Büyük Moğol Han'ı Güyük Han (1246–1248) zamanında istila edilen Müslüman topraklarında yaşayan Hristiyanlar, Moğollar nezdinde himaye görmüşlerdir.⁷ Cüveynî bu dönemde Anadolu'dan birçok papazın Moğol sarayına gidip, orada iltifat görüp, himaye edildiklerinden bahsetmektedir.⁸ XIII. yüzyılda Anadolu'da Hristiyan nüfusun varlığı konusunda kaynaklar çok muhtelif bilgiler vermektedirler. Moğol Hanının sarayından gelip 1255 yılında Anadolu'dan geçip birçok önemli şehri ziyaret eden Batılı misyoner Rubruk Anadolu halkının ancak onda birinin Müslüman olduğunu, geri kalan halkın Rum ve Ermeni-

³ Moğollara yakınlaşma noktasında onların mu çaba gösterdiği yoksa Moğolların mu dini siyasetlerinin bir gereği olarak kendilerine yakın olup hizmet ettirmek için bilerek izin verdikleri konusu tartışılır. Çünkü Moğollar kendilerine herhangi bir şekilde hizmeti geçecek şahısları yanlarında bulundurmaktan ve onları kullanmaktan hoşlanırlar, onların dini ve etnik kimliklerini genel politikaları icabı ikinci planda tutarlardı.

⁴ Moğolların Batı Hristiyanları ile ilişkileri noktasında bir kısım çalışmalar olsa da Doğu Hristiyanları ile Moğolların ilişkileri hakkında araştırılmayı bekleyen birçok noktalar mevcuttur. Doğu Hristiyanlarının Moğollarla olan ilişkileri konusunda müstakil olarak ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

⁵ İstila döneminde ve İlhanlı devrinde Katolik dünyasıyla kurulmaya çalışılan ikili ilişkiler konusunda Hristiyan dünyasının gayretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akkuş, *a.g.e.*, s. 435-457.

⁶ Mengü Han'ın İslam dünyasına karşı güttüğü siyasetinde Şark Hristiyanlarının etkisi görülmemekte ve bununla ilgili kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Gürcü ve Ermeni krallarının onu bizzat ziyaret ettikleri, bazı noktalarda onu İslam dünyasına karşı kışkırtmış olabilecekleri konusunda kısmen de olsa bilgilere ulaşabiliyoruz. Belki bu tahrikleri birinci etken olarak görmek mümkün olmayabilir. Ancak zaten bu toprakları istila ederek genişlemeyi düşünen Mengü için teşvik edici olmuş olabilir. Mesela bunlardan biri Ermeni kralı I. Hetum'dur. Grigor, Hetum'un Mengü Han'ın yanına gidip huzura kabul edildiğini kaydeder: "*Kral (Hetum) Tanrının yardımıyla Han'ın yanına varınca iyi kabul gördü. Han, Ermeni kralını çok taltif etti. Her şeyi onun istediği gibi halletti ve onu çok sevindirerek kendi memleketine uğurladı*" (Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 2007, s.46.) Ermeni tarihçisi Hayton'un ifadeleri bu iddiaları teyit etmektedir. Hayton'a göre Mengü ziyaretçisine (I. Hetum'a) Hûlâgû Han komutasındaki büyük bir Moğol ordusunun Bağdat'a saldıracağına, onların can düşmanı Halifeyi öldüreceğine ve kutsal toprakları Hristiyanlara devredeceğine dair teminat verdiğini de işaret etmektedir. (Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, trc. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1993, s.317.)

⁷ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2005, s.123-126; Spuler, *a.g.e.*, s.225-226; Roux, *a.g.e.*, s.312.

⁸ Cüveynî, *a.g.e.*, s.234.

lerden olduğunu iddia etmektedir.⁹ Ancak Rubruk'un bu iddiası başka hiçbir kaynak tarafından teyit edilmemektedir. Muhtemelen Hristiyan misyoneri olan bu rahibin ziyaret ettiği şehirlerde kendi dindaşlarının yaşadığı muhitten dışarı çıkmadığı görülmektedir.¹⁰ Zira Moğol istilası sonrasında Anadolu'daki Türkmen nüfusunda büyük artış yaşanmış, bu da genel nüfus yapısı içinde Hristiyan nüfusun oranını azaltmıştır.

Rum, Ermeni, Süryanî ve Yakubilerden oluşan Anadolu'daki Hristiyanlar eskiden olduğu gibi Selçuklu döneminde de birbirleriyle uyum içinde değillerdi. Moğol hâkimiyetiyle beraber İlhanlıların dini politikalarının belirlenmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Moğolların Memlûklüler karşısında yenilgiye uğramasıyla bu bölgedeki Hristiyanların değeri daha da artmıştır. İlhanlılar hem Anadolu'daki muhalif guruplar hem de Katolik dünyasına karşı Hristiyan tabasının devamlı desteğini almış bunun için de onları memnun edecek bir siyaset gütmüştür.¹¹ İlhanlılar, Katolik dünyası ile ilişkilerinde şark Hristiyanlarını bir koz olarak kullanmışlardır.¹² Politikaları gereği bu Hristiyan unsurları Batıya karşı yürüttükleri diplomatik faaliyetlerinde de kullanmışlardır.¹³ Nesturi olan Rabban Sauma, Thomas İlduç ve Buscarel de Gisolf bu amaçla gönderilen elçilerdendir.¹⁴

İslam ülkelerini talan eden ve Sünnî İslamın hamisi olan Abbasi Halifeliğine son veren İlhanlılar, Anadolu'daki Hristiyanları Türk ve İranlılardan kendilerine daha yakın görüyorlar ve onlara daha çok güveniyorlardı. Bu sebeple de onlara diğer unsurlara karşı daha yakın davranıyor istihbarat amaçlı kullanı-

⁹ Wilhelm Von Rubruk, , *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253–1255)*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s.141.

¹⁰ İlk dönem Osmanlı arşiv belgeleri ve Müslüman kaynaklar tam tersine o dönemde Anadolu'daki Hristiyan halkın nüfusunu yüzde on nispetinde olduğunu zikrederler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Vol:2/2, Erzincan, 2007, s.654–664

¹¹ Abdülkadir Yuvalı "İlhanlı Hükümdarlarının Dinlere Bakış Ve Bu Konudaki Uygulama" *XII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1994, s.550–553.

¹² Mesela bu konuyla ilgili olarak Hülâgû Han 1260 yılında Fransa Kralına göndermiş olduğu mektubunda Şark Hristiyanlarının kendi idareleri altında olduğunu vurgulamaktadır. (Yuvalı, "Kuruluş Devrinde İlhanlı-Papalık Münasebetleri", EÜEFD, Kayseri, s.4–5.) Bu yazışmalarda Katolik dünyasının en önemli amaçlarından biride Şark Hristiyanlarının menfaatlerini koruyup kollamak, onları papalığı tanımaya ve kiliseleri birleştirmeye ikna etme gayretiyle Moğollarla ilişkileri sürdürmek olmuştur. (Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, Elazığ 1985, s.276–277.)

¹³ Mesela D'ohsson Abaka Han'ın Papa XXI. Jean'a elçi olarak iki Ermeni'yi gönderdiğini söyler. Bu konu hakkında bkz., M. Baron C. D'ohsson,, *Moğol Tarihi*, çev: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, İstanbul, 2006, s.247–248.

¹⁴ Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri," s.275–276

yorlar¹⁵ ve bazı imtiyazlar tanıyorlardı. Anadolu Hristiyanları, Moğolların sağladığı bu imtiyazlarla daha da zenginleşiyor, refah seviyeleri yükseliyordu. Sivas pazarı gibi birçok pazarlarda söz sahibi olmuşlardı. İlhanlıların Hristiyan yanlısı bu dini siyasetleri Selçuklu idaresindeki Hristiyanların taşkınlıklarına sebep olmuştur.¹⁶

Buna mukabil Anadolu Rumları her fırsatta Müslümanlara karşı Moğolları destekliyorlar yaşadıkları bu topraklarda İşgalci Moğol güçlerine her türlü yardımda bulunuyorlardı. Moğollar Hristiyanların desteği sayesinde istila ettikleri Anadolu topraklarında rahatça hareket edebiliyorlar, barınma, erzak temini, casusluk faaliyetleri gibi birçok noktada onlardan istifade ediyorlardı. Nitekim Baybars 1277 yılında Anadolu'ya girdiği zaman Moğollara yardım ettikleri gerekçesiyle Hristiyanlara ait bir Rum şehrini imha etmiştir.¹⁷ Yine bu tarihte Memlûklerin Anadolu'ya girmeleri sonucu yapılan savaşta yenilerek dağılan ve Memlûk ordusunun önünden kaçan Moğol askerlerine en büyük destek ve yardımı Hristiyan Rum halkı yapmıştır. Mısırlıların önünden kaçan İlhanlı askerlerini saklayıp onları düşmanlarından gizlemişler ve onların her türlü barınma ve gıda ihtiyacını da sağlamışlardır.¹⁸

Moğollar tarafından Anadolu'nun istilasında büyük rol oynayan Hristiyan grupların Anadolu'daki birçok şehrin özellikle Erzurum ve Kayseri'nin Moğolların eline geçmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu Hristiyan guruplar içerisinde İlhanlı siyasetinde en büyük rol, muhakkak Ermenilere aittir.

Moğol-Ermeni Yakınlaşması ve İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Asya'yı hâkimiyetleri altına alan Moğollar, Yakın ve Ortadoğu'yu da tehdit etmeye başladı. 1220 yılında Cebe ve Sübüdey(Sübetay) Noyan komutasında Azerbaycan ve Kafkasya'ya giren, Gence ve Tiflis'i alıp¹⁹ güneye yönelerek 30 Mart 1221'de Meraga'yı ele geçiren Moğollar, batı yönünde yaptıkları bu ilk akınlarına Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra daha yoğun olarak devam ettiler. Ermenilerin Moğollarla bu

¹⁵ Galstyan, *a.g.e.*, s.33.

¹⁶ Bu konudaki örneklerle ilgili bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2002, s.494; İlhan Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *TAD*, Sayı 31'den Ayrı Basım, Ankara, 2000, s.23.

¹⁷ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.599-600. Ebu'l Ferec Baybars'ın "Roman" adındaki Hristiyan şehrini kılıç ucu ile imha ettiğini anlatırken bu imhanın sebebini de Baybars'ın söylediği şu cümleyle açıklamaktadır: "Tatarlar bunlara güvenerek kuvvetleniyor ve Suriye'ye geçiyorlar." (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.600.)

¹⁸ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.600.

¹⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.37.

ilk karşılaşmalarından sonra yoğun olarak Moğol taarruzu Ögedey Han döneminde 1231 yılında Curmağun Noyan'ın Celaleddin Harzemşah'ın peşinde bu bölgeye gelmesiyle devam etti.²⁰ 1232 yılına gelindiğinde Moğollar artık Ermenistan'ı itaat altına alarak kendilerine bağlamışlardı.²¹

Bu tarihten sonra Moğollar Anadolu'ya yaptıkları tüm taarruz ve seferlerde Ermeni askerlerini ön planda kullanmışlardır.²² Ermeni askerlerin yer aldığı Curmağun Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri 1239'da Kars ve Ani şehirlerini tahrip etmiş, 1242 yılında Erzurum'u iki aylık bir kuşatma sonucunda Ermeni asıllı Mühtedi'nin ihanetiyle ele geçirmiştir.²³ Yine aynı şekilde Köseadağ bozgunundan sonra Kayseri'yi de dönme olan iğdiş başı Hajuk oğlu Hüsam adındaki Ermeni'nin ihanetiyle ele geçiren Moğollar Anadolu'yu tahakkümü altına almıştır.²⁴

Ermeni tarihçileri Moğollara çok farklı şekilde yaklaşıyorlardı. Özellikle Güney Kafkas Bölgesi manastırlarında yetişen –Genceli Kirakos, Magakiya ve Ovsepyan gibi– tarihçiler Moğol istilacıları hakkında korku ve hiddet dolu fikirler yürüterek onları “kan içen”, “amansız”, “zalim” ve “vahşi” diye nitelendiriyorlardı.²⁵ Onları, kendilerini sömüren ve yoksulluklarına neden olanlar olarak gösterirlerken, diğer Ermeni kaynakları da Moğolları barışsever ve hayırsever olarak anıyorlardı.²⁶ Hiç şüphesiz bu Ermenilerin başında Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan, İlhanlıların Anadolu siyasetinde büyük rol oynayan Kilikya Ermenileri vardır. Ancak Büyük Ermenistan topraklarında başlangıçta Moğolları kötüleyen müverrihler Hülâgû Han'ın bu bölgeye gelip Hristiyanlar lehine dini bir politika gütmesi nedeniyle bu düşüncelerini değiştirmişlerdir. Daha önce maruz kaldıkları Moğol katliamının suçlusu olarak kendilerini görüyorlar buna dini bir kılıfla bizzat günahlarından dolayı Tanrı'nın kendilerini cezalandıracağına inanıyorlardı.

²⁰ Cüveynî, *a.g.e.*, s.187; Sümer, *a.g.m.*, s.1-3.

²¹ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.184. Moğolların Ermenistan'ı zaptı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Gürsoy Solmaz, “Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, Erzurum, 2000. s.216–270.

²² Grigor, *a.g.e.*, s.33-34; Kiragos Baycu Noyan'ın Rum sultanlığına karşı yaptığı saldırı sırasında Moğol ordusunda savaşan Gürcü ve Ermeni prensleri arasında Avak, Şahinşah, Vahram ve oğlu Akbuğa, Haçenli Celal ve Hasan, Celal'in teyzesinin oğlu Grigor Dufin'in olduğunu söyler. (Kiragos, *a.g.e.*, s.155); Galstyan, *a.g.e.*, s.33.

²³ İbn Bibî, *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)* trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, II, s.62-64; Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.535; Turan, *Türkiye*, s.430.

²⁴ Turan, *Türkiye*, s.441; Ersan, *a.g.e.*, s.185.

²⁵ Galstyan, *a.g.e.*, s.21.

²⁶ Hasan Oktay, “Ermeni-Moğol ilişkileri ve Moğollar ile İlgili Ermeni Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 138, Haziran 2002, s.202.

dırdığını düşünüyordular.²⁷ Hatta Ermeni Katolikosu Partısrıptlı Kostantin, Tanrının kendilerini hak ettiği kadar cezalandırmadığı, kendilerine lütufta bulunarak Moğol askerlerinin Hristiyanlara karşı kalbini yumuşattığı, günahlarından dolayı büyük ve ağır vergilere maruz kaldıklarını, Tanrının bütün dünyayı Hanın iradesine verdiği gibi fikirleri ifade eden, Moğollara dini bir üstünlük atfederek onları öven ve itaati tavsiye eden bir mektup yayınladı.²⁸

Daha Köseadağ bozgunundan önce Ermeniler Moğolları kendilerinin bir müttefiki görmüşler, İslam dünyasına karşı onları Hristiyanların kurtarıcıları olarak kabul etmişler ve onlara kayıtsız şartsız itaat etmişlerdir.²⁹ Küçük Ermenistan kralı I. Hetum (1226–1269) Köseadağ savaşından hemen sonra Selçuklulara tabiiyetini tanımayarak vakit kaybetmeden Moğollara tabi olup vergi ödemeyi kabul etmiş ve 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle birlikte Güyük Han'a göndermiştir.³⁰

Türkiye Selçuklularının Köseadağ'da bozguna uğramasından sonra Moğollara bağımlı olan I. Hetum onların Hristiyanlara olan teveccühünden cesaretlenerek Doğu Hristiyanlığının kurtuluşunu bir Haçlı–Moğol ittifakında görmüştür. I. Hetum bu yolda gerek papalık gerekse haçlı kontları nezdinde girişimlerde bulunmuş ve kızlarını bölgedeki haçlı kontlarıyla evlendirerek bir hane-dan ittifakı oluşturmak istemiştir.³¹ Ancak I. Hetum'un Moğollarla ittifak çağrı-

²⁷ Grigor, *a.g.e.*, s.32; Galstyan, *a.g.e.*, s.85, 88, 91 vd. Yine bununla ilgili bir Ermeni kaynağının aktardığı bilgiler ilginçtir: “Ermenistan'ı harap, ahalisini vergi memurlarının ve Tatar askerinin zulmünden mecalisiz gören ruhani reis, bu felaketlere insanların günahlarının sebebiyet verdiğini anladı. Çünkü herkes kendi havasında yaşamaktan başka bir şeyi düşünmüyordu. İzdīvacin mukaddes kanunlarına tabiiyet eden yoktu. Tıpkı dinsizler gibi, aynı kandan (bir batından olan kardeş, evlat gibi) kimseler bir diğeri ile evleniyor, her isteyen kendi hava ve nefesine tabi, olarak, karısını bırakıp, hevesine giden kadını alıyordu. Oruç tutan yoktu. Ayırım yapmadan dinsizlerle münasebette bulunuyorlardı. En fenası şu idi ki: Despotlar para mukabilinde mukaddes ayini yapıyorlardı. Çocuklar, alenen doğru düzgün söz söylemekten aciz cahiller, rahip vazifesini ifa ediyorlardı. Zina edenler, kötü ahlak sahibi kadımlarla düşüp kalkan kimseler, mukaddes vazifeler görüyorlardı. Velhasıl büyük küçük herkes bütün haksızlıkları, her türlü uygunsuz hareketleri yapmaktan çekinmiyordu. Bu gibi hallerin öniüne geçmekle mükellef olan papazlar bile bu çılgınca hayata iştirak ediyordu. Katolikos âlim ve mantık ilmi sahibi olan Vartabet Vartan marifetiyle mezhep hükümlerine dair bir dini genelge yazdırmakta hızlı hareket etti”. (Solmaz, *a.g.m.*, s.248) Bu konudaki yorumlar için bkz. Oktay, *a.g.m.*, s.14-15.

²⁸ Bu mektup hakkında daha geniş bilgi için bkz.. Galstyan, *a.g.e.*, s. 87-89

²⁹ Kaynaklar bununla ilgili örneklerle doludur. Mesela Moğollarla yapılacak savaşta Selçuklu ordusunda görev alması gereken Ermeniler yapılan anlaşma ve ödenen ücretlere rağmen sözlerinde durmayıp anlaşmalarına riayet etmemişlerdir. Çeşitli bahanelerle zaman kazanan Ermeniler Köseadağ'da Selçuklu ordusuna katılmadıkları gibi daha sonra Kayseri'nin kuşatması sırasında buraya geldikleri halde savaşa girmeden kaçmışlardır. (Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.542-543; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.79.)

³⁰ Grigor, *a.g.e.*, s.37-38; Galstyan, *a.g.e.*, s.17-20.

³¹ Ersan, *a.g.e.*, s.191; Ermeni Kralının bu amaçla ilk olarak Kıbrıs'taki haçlı krallığı ile kız alıp vererek akrabalık kurma yoluna gitmiştir. Nitekim 1237 yılında I. Hetum'un kız kardeşi

sına aralarının iyi olmamasına rağmen sadece Antakya Prinkepsliğinden olumlu cevap gelmiştir.³²

Ermeni Kralı bir yandan da Moğollarla ittifaklarını güçlendirmek ve Hristiyanlar lehine imtiyazlar koparmak için 1253 yılında büyük han olan Mengü'nün karargâhına gitti. Moğol sarayına kendi isteğiyle giden ilk kral olan I. Hetum, Han'ın huzuruna vardığında çok iyi karşılanmış ve taltif edilmiştir.³³ Ermeni Kralı dönerken de Mengü Han'dan birçok imtiyazlar kopardı. Hatta bu imtiyazlar içerisinde Ermenilerin Mukaddes toprakların Müslümanlardan korunması için yardım isteğini olumlu karşılamışlar, Moğol komutanları Arz-ı Mukaddesi İslam hâkimiyetinden kurtarmak için Hristiyanlarla birlikte hareket edeceklerinin sözünü vermişlerdir.³⁴ Moğollara tabi olup Suriye ve Kafkaslardaki Hristiyanların konumunu güçlendirmede başarılı görülen Kilikya Ermenileri, Moğollarla yapılan ittifaka diğer hiçbir vasal da görülmeyen bir sadakatle bağlı kalmışlardır.³⁵

Moğollar açısından Ermenilerin kendilerine müttefik olmaları büyük önem arz ediyordu. Çünkü en büyük düşmanları Memlûklere karşı Suriye'deki faaliyetlerinde de en büyük desteği Hristiyan gruplardan başta Ermeni ve Gürcülerden görüyorlardı. Ayrıca İlhanlılar Anadolu'ya tam olarak hâkim olamamışlar, özellikle kendilerine muhalif sosyal ve dini zümrelere karşı Anadolu'da yaşayan Hristiyan guruplardan Ermenilerin desteğine büyük ihtiyaç duyuyorlardı. İlhanlılar kendilerine muhalif olan Ahi ve Türkmen gruplara karşı tabileri olan Selçuklu idaresinden daha çok Ermenilere güveniyorlardı. Nitekim İlhanlıya metbu Selçuklu yönetimi ve idarecileri Ahi ve Türkmenlerin herhangi bir isyan ve taarruzun bastırılmasında hem yavaş hem de isteksiz davranıyorlardı.

Stephanie ile Kıbrıs Kralı I. Henry'nin evlendiği görülür. (Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. F. Işıltan, III, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.200)

³² Ersan, *a.g.e.*, s.191; 1219-1225 yılları arasındaki taht kavgalarından beri arası açık olan Antakya Prinkepsliği ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilişkileri 1253 yılında I.Hetum'un Kızı Sbylle ile VI.Bohemund'un evlenmesiyle düzelmiştir. (Runciman, *a.g.e.*, III, s.237.)

³³ Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.555-556; Kiragos, *a.g.e.*, s.199; Galstyan, *a.g.e.*, s.46; Jean Sieur de Joinville, *Chronicle of the Crusades of St.Lewis* çev:Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s.84; Solmaz, *a.g.m.*, s.258.

³⁴ Ersan, *a.g.e.*, s.193. Bunların yanında Ermeni kaynaklarının anlatımına göre I. Hetum başka imtiyazlar da elde etmiştir. Ermeni Tarihçilere göre: "13 Eylül'de Mangu Han'm karargâhına dâhil oldular. Onu bütün haşmetiyle tahta cülus buldular."Hetum" hediyeleri takdim etti. "Mangu" kendisine imzasıyla süslü bir yarlıg tevdi etti. Bu beratta, Hetum ve teb'ası aleyhinde kimse tarafından bir tecavüze bulunulmaması şiddetle emrediliyordu. Bütün kiliselerin vergilerden muafiyetine dair ayrıca bir ferman daha verdi." (Solmaz, *a.g.m.*, s.257-258.)

³⁵ Spuler, *a.g.e.*, s.53-54.

Büyük Ermenistan ve Kilikya Ermenilerinin desteği İlhanlıların ittifak yapmış iki büyük düşmanı olan Altınordu ve Memlûklerle mücadelesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan Hûlâgû Han son zamanlarında Altınordu ile mücadele ederken diğer düşmanı Memlûklere karşı da Ermeni Kralı I. Hetum'u çağırması ve ondan Suriye üzerine bir saldırı düzenlemesini istemiştir.³⁶ Bunun sonucunda da Ermeni Kralı 1264 yılında Suriye'ye bir sefer düzenlemiş, Anadolu'dan gelen Moğol birliklerinin desteğine rağmen yenilgiyle sonuçlanmıştır.³⁷ Ermeniler İlhanlılarla olan bu ittifaklarına o kadar güveniyor, Moğolları gözlerinde o kadar büyütüyorlardı ki hem Anadolu'da Moğol muhaliflerine, hem de Memlûklere meydan okumaktan geri kalmamışlardır. Hatta Baybars'a "köle" diye hitap ederek hakaret etme cüretini bile göstermişlerdir.³⁸

İlhanlılar Hristiyanlara karşı uyguladıkları bu dini siyasetleriyle Anadolu'daki Ermeni devletini ve diğer Hristiyan unsurları kendilerine sadık bir vasal olarak bağlamışlardır. Moğollara yardım ve yataklık etmenin karşılığında da Ermeniler hem Hristiyanların lehine birçok menfaatler elde etmişler hem de Anadolu'daki Hristiyan varlığı ve Kilikya Ermeni Krallığının muhafazasını temin etmişlerdir. Müslümanlar için bir zulüm olan Moğol istilası ve İlhanlı hâkimiyetinin Hristiyanlara getirdiği nimetleri Urfalı Vahram, "Tanrı, gök kapılarını açtı ve yeryüzü bereketle dolup cennete döndü" ifadeleriyle tasvir etmektedir.³⁹ Ancak bu durum Memlûklerin Kitboğa komutasındaki Moğol ve Ermeni birliklerini Ayn Calut'ta yenmesiyle değişmiş ve bundan sonraki süreçte Ermeniler sürekli Memlûklerin baskısına maruz kalmıştır. Ermeni-Moğol ittifakı XIII. yüzyılın son çeyreğinde Memlûklerin ve isyan halindeki Türkmenlerin tepkilerini Ermenilere yönelmelerine yol açtı. Moğol politikası açısından bunun faydası Ermenileri Memlûk ve Türkmen saldırılarına karşı bir bariyer ve tampon olarak kullanmalarıydı. Böylece İlhanlılar doğrudan Memlûkler tarafından kendilerine yönelik saldırıları uzak tutarak vasalları olan Ermeni toprakları

³⁶ Runciman, *a.g.e.*, III, s.271-272; Turan, *Türkiye*, s.527; Ersan, *a.g.e.*, s.200.

³⁷ Hatta Ermeni Kralının aynı sene (1264) içerisinde Suriye'ye ikinci bir sefer düzenlediğini görüyoruz. I. Hetum Moğollar ile müttefik olarak saldırdığı ve orduda bulunan Moğol askerlerinin çok olduğu intibamı vermek maksadıyla bin kadar askerlerine Moğol börtü ve elbisesi giydirmiştir. (Takiyüddin Ahmed Ali el-Makrizî, *Kitabü's-Sülûk fi Marifet-i Düveli'l- Müllük* yay. Muhammed Mustafa Ziyade, II, Beyrut, 1997, s.511.)

³⁸ Grigor, *a.g.e.*, s.69-70; Makrizî, *Sülûk*, II, s.552.

³⁹ Ersan, *a.g.e.*, s.199; Ermeni tarihçiler tarafından yaygın olarak kullanılan bu tür ifadeler için Galstyan'ın *Vahram Vakayinamesinden Alınmış* kısmına bakınız. Galstyan, *a.g.e.*, s.189-195.

üzerinde tutmuşlardır.⁴⁰ Ayrıca İlhanlılar Memlûklerle mücadelelerini, çoğunluğu Ermeni ve Gürcülerden oluşan Hristiyan birlikleriyle destekledikleri gibi Suriye topraklarına yaptıkları saldırılarının büyük bir kısmını da Ermeni toprakları üzerinden yapmışlardır. Bu seferler sırasında Moğol ordusu içerisindeki Ermeni unsurlar Müslümanlara karşı daha da hasmane bir tutum takınmışlar; onların camilerini yakıp yıkmışlar, ileri gelen Müslüman din adamlarını öldürmüşlerdir. Memlûk kaynakları Ermenilerin bu tutumları ile ilgili örneklerle doludur.⁴¹

Ermeniler Abâkâ Han zamanında da İlhanlı halkları arasında Moğollara sadakatle bağlılıklarını sürdürmüşler, buna karşı da Moğollar gözünde Anadolu'daki diğer halklardan daha itibarlı bir konuma ulaşmışlardır. Moğol ordusunda her zaman en önemli mevkiilerde savaşmışlar, özellikle Müslüman Memlûklere karşı yapılan savaşlarda Moğol askerlerinden daha cesur ve fedakârca ölüme atılmışlardır. Onların bu tutumları dini inançlarıyla da örtüşen İlhanlı dini siyasetinin ortaya çıkardığı haçlı zihniyetinden kaynaklanıyordu. İlhanlılarda onların bu düşüncesini siyasi çıkarları doğrultusunda kullanıyor, kendilerine sadakatle bağlı bu Hristiyanları Müslüman halka karşı koruyor, kolluyor ve şımartıyordu. Bu cümleden olarak Abâkâ 1277 yılında yayınladığı bir yarlıkla Anadolu'da esir olan bütün Hristiyanların kurtarılıp özgürleştirilmesini emretmiştir.⁴²

Güyük Han döneminde, bu bölgede başlayan ve Hûlâgû Han'ın döneminde sistemli bir şekilde oluşturulan Hristiyan yanlısı İlhanlı dini politikası, Gâzân Han döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Ancak Ahmed Tekûdâr döneminde bu anlayış tamamen sekteye uğramış, Hristiyan yanlısı İlhanlı siyaseti son bulmuştur. Onun Müslüman olması ve haleflerinin aksine var olan politikaları terk ederek Müslümanlar lehine bir tutum içerisine girmesi bütün Hristiyanları tedirgin ettiği gibi ona karşı bir tavır içerisine girmelerine sebep olmuştur. Aynı şekilde Ermeni tarihçiler de ağız birliği etmişcesine onu kötü-

⁴⁰ Hûlâgû'nun ölümünden itibaren Abaka döneminden İlhanlı devletinin son zamanlarındaki sulh dönemlerine kadar Gâzân Han zamanındaki birkaç sefer dışında İlhanlı-Memlûk mücadelesinin birçoğu Ermeni toprakları üzerinde yahut yakınlarında gerçekleşmiştir.

⁴¹ Bununla ilgili örnekler için bkz. Makrîzî, *Sulûk*, I, s.681-682; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, Kahire 1960, s.46; Galstyan, *a.g.e.*, s.60-61; Yine Müslüman Gâzân Han döneminde Vadi el-Haznedâr savaşından sonra 30 Aralık 1299'da Ermeniler Gâzân Han'ın emrine rağmen Şam'da büyük bir katliam yapmıştır. Ermeniler bu talan sırasında özellikle Camilere saldırmış, türbe ve medreselerdeki halı ve kandillere varıncaya kadar yağma etmişlerdir. Hatta gömülmüş paraları almak bahanesiyle cesetleri bile mezarlardan çıkarmış, birçok Müslüman'ı öldürmüş ya da esir etmişlerdir. (Ersan, *a.g.e.*, s.220).

⁴² Ebu'l Ferrec bu iş için Abaka'nın yaşlı bir rahibi görevlendirerek ona asker verdiğini zikreder. Bkz. Ebu'l Ferrec, *a.g.e.*, II, s.600.

lemektedirler. Ermeni kaynaklarına göre Ahmed Tekûdâr Hristiyanlığı tamamen yok etmek ve bütün dünyaya hükmetmek için İslam'ı yaymaya kararlıydı.⁴³ Bu sebeple Ermeniler Ahmed Tekûdâr'e karşı Budist olan Argûn Han'ı desteklemişler, ona her türlü yardımda bulunmuşlardır.⁴⁴

Ahmed Tekûdâr'le kesintiye uğrayan İlhanlı Hristiyanlık politikası Gâzân Han'a kadar değişmeden devam etmiştir. İran'daki Moğollar, Gâzân Han (1295–1304) zamanında Müslüman olmuşlardı ama Papalık Moğollar sayesinde Müslümanlardan kurtulma fikrini yaşatmaya devam ediyorlardı. Gâzân Han Sünnî'ydi. Her yeni din sahibi gibi o da diğer dinlere karşı bazı uygulamalarda bulundu. Kiliseleri yaktırdı, Budist rahipleri zorla Müslüman yaptı, Nasturi Hristiyanlarının öldürülmesine ses çıkarmadı. Gâzân Han'ın ilk yıllarında Hristiyanlar aleyhinde vermiş olduğu kararlar Ermeni Kralı II. Hetum'un ziyaretiyle tamamen değişmiş ve önceki karar ve uygulamalar geçerliliğini kaybetmiştir.⁴⁵ Hristiyan dünyası kiliseleri yaktırsa, Hristiyanları öldürtse bile, Memlûklere karşı oluşu nedeniyle Müslüman Gâzân Han'ı hala Hristiyanlığın umudu olarak görüyordu. Bunda Ermeni propagandasının da önemli bir etkisi vardı. Ermeni Kralı II. Hetum, Gâzân Han'ı İslam'a karşı mücadelenin şampiyonu gibi tanıtıyordu. II. Hetum, Gâzân Han'ı kiliselerin yakılmaması ve Hristiyan din adamlarının öldürülmemesi konusunda ikna etmişti. Gâzân Han daha önce verdiği bu emirleri geri almış, hazırlanan broşürlere göre, Gâzân kendini Müslüman olmaya çağırانların kellesini uçuruyor, Kudüs'ü kurtarıp, Haçlılara geri veriyordu.⁴⁶ Ermeni Kralının ziyaretinden sonra Memlûklerle de var olan düşmanlık sebebiyle Gâzân döneminde de seleflerinden pek farklı olmayan bir siyaset devam etmiştir. Hatta bu dönemde Gâzân Han kendisine karşı Anadolu'da Moğol valilerinin isyanında en büyük desteklerden birini Hristiyan olan bu Ermeni devletinden görmüştür.⁴⁷

⁴³ Galstyan, *a.g.e.*, s.74.

⁴⁴ Mesela Ermeni tarihçilerden Piskopos Stepanos'un vakayinamesinde bu konuyla ilgili anlatılanlar dikkat çekicidir. "... Hristiyan kanunun akıtılmasını istemeyen Tanrı, kiliseye merhamet etti ve hayırlı amel gerçekleştirdi. Geceleyin Tanrı, Argûn'un bütün askerlerine cesaret verdi." Stepanos Tekûdâr'ı aşağılayarak anlatımına şöyle devam ediyor: "...Ahmet kadın elbisesi giyerek kaçmaya çalıştı. Ancak yakalandı ve ayaklarından bağlanarak sürüklendi, eziyet edildi ve öldürüldü... Tanrı tarafından seçilen inançlı Argûn (daha ileriki sayfalarda putperest der) kral gibi memleketine döndü ve Aladağ'da Hanlık tacını giydi." (Galstyan, *a.g.e.*, s.74-77.)

⁴⁵ Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.657-658.

⁴⁶ Aynı düşünce Ermeni kaynaklarında geçen Büyük Han Mengü ile Kral I. Hetum arasında imzalandığı söylenen antlaşma metninde de geçmektedir. Bu konuda bkz. Galstyan, *a.g.e.*, s.127-131.

⁴⁷ Gâzân Han devrinde İlhanlı hakimiyetine karşı muhalefet merkezlerinden biri haline gelen Anadolu'da her biri Moğol asıllı komutanlardan sırasıyla Toğaçar (Toğaçar isyanı hakkında

Müslüman olmasına rağmen Gâzân Han'ın Hristiyanlara karşı bu dostane tavırları Ermenileri Memlûklere karşı Moğol yardımı hususunda da ümitlendirmiştir. Ancak durum Gâzân Han'ın halefleri zamanında değişmiş, Olcâytû ve Ebu Said dönemlerinde Anadolu'ya atanan Müslüman Moğol valileri Hristiyanlara karşı uygulanan dini politikaları terk etmişlerdir. Bu valilerden Bulargu⁴⁸ ve Timurtaş⁴⁹ Noyanlar eski müttefikleri olan Ermenilere karşı taarruzda bulunmaktan da geri kalmamışlardır.

İlhanlılar istila döneminden bil itibar Hristiyan unsurları politikalarının gereği olarak diplomatik faaliyetlerinde kullanılmaktan geri kalmamışlardır. Bu Hristiyan unsurlar içerisinde Ermeniler de mühim roller oynamışlardır. Mesela Güyük Han döneminde Hristiyan Katolik dünyasıyla var olan diplomatik görüşmelerde ve ittifak çabalarında önemli katkı sağlayan Ermeni diplomat Sarkis'dir.⁵⁰ Yine Hülâgû Han tarafından Abbasi Halifeliğine 1258 yılında gönderilen Moğol elçilik heyetinin başında bulunan Proş, bir Ermeni prensidir.⁵¹ İslam dünyasının lideri konumundaki hilafet merkezine şehrin teslim edilmesi-

---

bkz. Kerimüddin Mahmut Aksarâyî, *Musameratü'l Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s.152-157; Reşidüddin, *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî*, nşr. Karl Jahn, *Gesichte Gâzân-Hans aus dem Ta'rih-i Mubarek-i Gâzânî des Resid al-Din Fadlallah b. 'Imad al-Daula Abu'l-Hair*, London 1940, s.101; Turan, *Türkiye*, s.616-617; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri*, AÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.339-343; Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, İstanbul 2009, s.68-71.) Baltu (Baltu isyanı hakkında bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.158-164; Reşidü'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî /Jahn*, s.105; Turan, *Türkiye*, s.618-619; Erdem, *a.g.e.*, s.344-345; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.71-72) ve Sülemiş (Sülemiş isyanı hakkında bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.193-195; Reşidü'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî /Jahn*, s.1024; Turan, *Türkiye*, s.622-624; Erdem, *a.g.e.*, s.356-360; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.87-89) 696/1296-698/1299 tarihleri arasında merkeze karşı isyan bayrağını açmışlardır. Ancak bu isyanlar zorla bastırıldıysa da bu karışıklıklar Anadolu'daki İlhanlı nüfuz ve otoritesini temelden sarsmıştır.

⁴⁸ Samimi bir Müslüman olan Bulargu, bölgenin Abbasiler döneminde Müslüman beldesi olduğunu, sonradan Ermenilerin buraları istila ettiğini öğrenmişti. Adana'ya ulaştığında yolu üzerinde bulunan Halife Me'mun'un kızı Aişe'nin kabrini ziyaret ettiğinde buranın domuz pislikleriyle dolu olduğunu görmüş ve Ermeni Kralına karşı düşmanlık beslemiştir. Ermeni Krallığının Ayas ve Sis şehirlerine Camiler inşa etti. Bu tutumu karşısında Ermeni Kralı IV. Leon onu ortadan kaldırmak için Moğol beylerine şikâyet etmiş, Memlûklere de kendisine karşı kıskırtmalarını haber alan Bulargu bir tertiple Ermeni Kralını öldürmüştür. (Cemaleddin Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed Abdullah-i Kâşânî, *Tarih-i Olcâytû*, trc. Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s. 114-118; Makrîzî, *Sulûk*, II, s.38,43,86; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s.74-76; Ersan, *a.g.e.*, s.223-224).

⁴⁹ Bulargu gibi Moğolların Anadolu valisi Timurtaş Noyan da ordusunun başında Ermenilere taarruz ederek bölgeyi tahrip etmiştir.(Makrîzî, *Sulûk*, II, s.237-246; Sümer, *a.g.m.*, s.86; Ersan, *a.g.e.*, s.225.)

⁵⁰ Galstyan, *a.g.e.*, s.33; Ermeni Sarkis Abaga, Güyük Han ile Papa IV: Innocent arasındaki sözleşmeleri tanzim etmiştir. (Oktay, *a.g.m.*, s.11-12.)

⁵¹ Kirakos, *a.g.e.*, s.364.

ni isteme noktasında bir Ermeni prensinin elçi olarak tercih edilmesi İlhanlı din politikasının gereği olarak düşünülebilir.

İlhanlıların Ermenilere karşı gütmüş oldukları bu politikalarında Katolik dünyasından gelecek olan beklentileri de etkili olmuştur. İlhanlılar Memlûklere yenilmeleri ve Ortadoğu'da Altınordu-Memlûk ittifakıyla yeni güç dengelerinin oluşması sonucu İlhanlılar siyasi çıkarları gereği Katolik dünyası ile ittifak kurma çabalarını artırmışlar, bu sebeple de Şark Hristiyanları ve Ermenileri kullanmaktan geri durmamışlardır. Mesela Ermeni Kralı Oşin bu amaçla Adana konseyinde halkın öfkesine rağmen seleflerinin takip ettiği gibi Katolik Kilisesiyle uyum içinde kalmaya, onların bazı ritüellerini benimsemeye yanaşmıştır.⁵² Ancak bu çabalar fayda etmemiş, İlhanlıların güçlü olduğu müddetçe müttefiki olmanın avantajlarını kullanan Ermeniler, onların zayıflamasına paralel olarak müttefiki olmanın cezasını çekmişlerdir. Çünkü Mısır ve Suriye'de güçlenen ve yeni bir siyasi güç olarak yükselen Memlûklerin hedefi haline gelerek ağır bir şekilde cezalandırılmıştır.

İlhanlı-Ermeni ittifakına Ermeniler açısından bakıldığı zaman diğer Hristiyan unsurlar gibi onlarda Moğolları kurtarıcı olarak görmüşler, bu da haçlı zihniyetlerini ve misyonerlik faaliyetlerini uygulamada yeni bir heyecana sebep olmuştur. Moğolların İslam dünyasına karşı başlayan istila hareketi ile Hristiyanlarla ilişkileri daha da artarak Moğol-Haçlı ittifakı telakkisiyle Ermenilerde Arz-ı Mukaddesi Müslümanların elinden alma ümitleri uyanmıştır. Ermeniler bu ittifakla dini ve iktisadi alanlarda da birçok imtiyazlar elde etmişlerdir. Ayrıca Moğollardan aldıkları güçle yüzyıllardır yaşadıkları ezilmişlik psikolojisinden kısa bir süreliğine de olsa kurtularak dönemin en büyük Müslüman devleti olan Memlûklere karşı kafa tutabilme cesareti göstermişlerdir.

Genel açıdan baktığımız zaman ise bu ilişkilerde her zaman Ermeniler kaybeden veya küçük umutlarla kısa süreli menfaatler elde eden taraf olmuşlardır. İlhanlılar Ermenilerin askeri gücünden de azami ölçüde faydalanmayı bilmişler, tehlikeli noktalarda ve ön saflarda daima Ermeni ve Gürcü askerlerini kullanmışlar böylece kendi zayıflarını asgari seviyeye indirerek büyük çıkarlar sağlamışlardır. İlhanlılar gerek Anadolu'daki halkın isyanında gerekse Moğol emirlerinin merkeze karşı başkaldırısında en büyük desteği Ermeni ve Gürcü askerlerden görmüşlerdir. Özellikle de Azerbaycan ve Kafkasya'daki Ermeniler Altınordu'ya karşı, Kilikya Ermenilerini de en büyük düşmanları Memlûklere

⁵² Ersan, *a.g.e.*, s.225; Bu konuda daha önce de Kral II. Hetum'un çabaları olmuş, bütün Ermeni rahiplerini Katolik kilisesinin büyüklüğünü tanımaya zorlamış ancak büyük bir isyanla karşılaşmıştır. (Oktay, *a.g.m.*, s.20.)

karşı kullanmışlardır. İlhanlılar buldukları coğrafyada etrafını saran düşmanlarına karşı başta Ermeniler olmak üzere bölgedeki Hristiyan grupları güttükleri dini politikalarıyla her zaman yanlarında tutmasını bilmişler, İlhanlı Hanlarının Müslümanlığı kabul ettiği dönemlerde dâhil her zaman en sadık müttefikleri olmuştur. Şüphesiz bunda İlhanlı dini siyasetinin rolü büyüktür. ©

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011
- AKSARAYI, Kerimüddin Mahmut, *Musameratü'l Ahbar*, Çev: Mürsel Öztürk T.T.K. Yayınları, ANKARA 2000.
- ANDREASYAN, Hrand D., "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları I-II", İstanbul Üniversitesi, *Tarih Dergisi*, S.1-2, İstanbul, 1949, s.224-260.
- AYAN, Ergin, "Haçlıların Moğollarla İttifak Teşebbüsleri" *Türk Kültürü Dergisi*, S.462, Ekim 2001, s.580-589.
- BARTHOLD, V.V, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* Haz: H.D. Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1981.
- BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989
- D'OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, çev: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- DEVÂDÂRÎ, Aybek, Ebû Bekir b. Abdullah, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'ü'l-Gurer*, Neşri'l Kısmu ed-diraseti'l İslamiyye, Kahire, 1391/1971
- DEVEDARÎ, Baybars, *Zübdet'ül-Fikre fî Tarih'il-Hicre*, c:IX, haz: Zebide Muhammed Ata', Uyun'ut-Turas, Kahire, 2001.
- DULAURIER, M. Ed., "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar" (Kiragos'tan Mustahrec) *Türkiyat Mecmuası*, S. 2 İstanbul 1928, s.131-138.
- , "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar" (Vartan'ın Umumi Tarihinden Mustahrec) *Türkiyat Mecmuası*, S. V, İstanbul 1936, s.27-48.
- ERDEM, İlhan, "Olcâytü Hanın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu'ya Etkileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1999-2000, Sayı:31'den Ayrı Basım, s.1-35.
- , *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- GREGORY, Abul Farac, *Abul Farac Tarihi*, Çev: Ö R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

- GRİGOR, Aknerli, *Okçu Milletlerin Tarihi*, Çev: Hrand D.Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.
- GROUSSET, Rene *Bozkır, İmparatorluğu*, Trç: M. Reşat Uzman, İstanbul 2006
- , *Cihan Fatih Cengiz Han*, çev. İzzet Tanju, İstanbul 2001
- İBN BATTÛTA, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garaibi'l-Emsar ve'l-Acaibi'l-Esfar (İbn Battûta Seyahatnamesi)*, I-II, haz: Mümin Çevik, Yeni Şafak Kültür Armağanı İstanbul ty.
- İBN BİBİ, *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)* Haz. Mürsel Öztürk, 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı, Ankara 1996
- İBN ŞEDDÂD, *Baybayrs Tarihi*, çev. Şerefüddin Yalıtıkaya Türk Tarih Kurumu Ankara, 2000.
- İBN TAGRİBERDÎ Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, *en-Nücumüz-Zahire fi Müllük-i Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- JOİNVİLLE, Jean Sieur, *Chronicle of the Crusades of St.Levis*, çev:Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002
- KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- , "Moğol İstilas ve Anadolu Kültürüne Tesirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.140, Ekim, 2002, s.167-180.
- KÂŞÂNÎ, Cemalü'd-din Ebul Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tahir, *Tarih-İ Olcâytû*, Tercüme Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi) Ankara 1992
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, Ankara Ünivrsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- MAKRİZİ, Takiyüddin Ahmed Ali, *Kitabü's-Sülük fi Marifet-i Düveli'l- Müllük* Yay: Muhammed Mustafa Ziyade, I-VIII, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997
- NÜVEYRÎ, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab, *Nihayetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, I-XXXIII, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- OKTAY, Hasan, "Ermeni Moğol İlişkisi ve Moğollar İle İlgili Ermeni Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.138, Haziran 2002, s.197-217.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2000
- REŞİDÜDDİN, Fazlullah b. İmadüddevele et-Tabib el-Hemedani, *Cami'u't-Tevarih*, I-II, trc: Muhammed Sadık Neş'et, Fuad Abdülmu'ti es-Sayyad, Muhammed Musa Hindavi, Kahire ty.

- , *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni*, neşr. Karl Jahn, *Geschihte Gâzân-Hans aus dem Ta'rih-i Mubarek-i Gâzâni des Reşid al-Din Fadlallah b. 'Imad al-Davla Abu'l-Hair*, London 1940.
- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev:A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001
- RUBRUCK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*,(1253–1255), çev: Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev: F. Işıltan, c III, TTK Yayınları, Ankara 1987
- SAİNT-QUENTİN, Simon de, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, Haz. Tufan Karasu, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.
- SOLMAZ, Gürsoy, "Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, Erzurum, 2000, s.214–270
- SPULER, Bertold., *İran Moğolları*, Çev:Cemal Köprülü TTK Basımevi, Ankara 1987
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s.1-147
- SÜRYANİ, Mihail, *Vekayi-nâme*, trc:Hrand D. Andreasyan, (TTK Kütüphanesi'nde bulunan basılmamış tercüme).Ankara 1944.
- TELLİOĞLU, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Vol:2/2, Erzincan, 2007, s.654-664.
- TOGAN Zeki Veledi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.
- URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Trc.: H. D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- VARDAN Vartabet, *Moğol Futuhâtı Tarihi* Trç: M. Ayas, T.M. c IV. 1937
- YUVALI Abdülkadir, "İlhanlı Hükümdarlarının Dinlere Bakış Ve Bu Konudaki Uygulama" *XII. Türk Tarih Kongresi, II*, T.T.K.yay. Ankara 1994, s.545–553.
- , "Kuruluş Devrinde İlhanlı-Papalık Münasebetleri", *E.Ü.E.F D.*, Kayseri
- , "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri", *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, Elazığ, 1985, s.267-277.